

Dr Ljubinka Škodrić

Viša naučna saradnica, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija
Email: ljubinka.skodric@isi.ac.rs; ORCID: 0000-0003-1015-0785

Dr Bojan Dimitrijević

Naučni savetnik, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija
Email: bojands1@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1919-2279

„Heroj Leka“ Reakcije na sahranu Aleksandra Rankovića 1983.

Apstrakt: U radu je, na osnovu arhivske građe, memoaristike, štampe i literature, analiziran način na koji je Služba državne bezbednosti, posle Brionskog plenuma 1966. godine, pratila aktivnost smenjenog Aleksandra Rankovića. Posebna pažnja usmerena je na masovno okupljanje i događaje na njegovoj sahrani avgusta 1983. godine i reakcije partijskih i organa bezbednosti na taj događaj. Razmotrene su obaveštajno-bezbednosne akcije i kontrola pojedinih grupacija, kao i informacije koje su postojale o njihovoj delatnosti, pre svega u pogledu podrške i promovisanja stavova koji su povezivani sa Rankovićem. Ukazano je na okolnost kako je ovaj događaj uticao na odnose u partijskim rukovodstvima i strukturama, ali i kako su ga doživljavali istaknuti pojedinci.

Ključne reči: Aleksandar Ranković, Služba državne bezbednosti, Savez komunista, Jugoslavija, Srbija, sahrana

Poslednji Rankovićeви dani – Operativna akcija „X“

Odlazak stare generacije revolucionara i komunističkih funkcionera obeležio je na određeni način 1983. godinu. Već u januaru 1983. preminuo je Vladimir Bakarić, ubrzo za njim i Avdo Humo, a potom Rodoljub Čolaković, Stana Tomašević i u avgustu Miha Marinko. Događaj koji je obeležio ovu godinu bila je sahrana Aleksandra Rankovića, nekadašnjeg bliskog saradnika Josipa Broza Tita, visokog partijskog i državnog funkcionera, između ostalog potpredsednika Jugoslavije smenjenog na Brionskom plenumu 1966. godine.

Nekoliko godina posle smenjivanja, Služba državne bezbednosti (SDB) Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove (SSUP) pokrenula je operativnu akciju „X“ u okviru koje je pratila Rankovićeve aktivnosti. U ovu akciju bile su uključene službe državne bezbednosti na nivou republičkih sekretarijata za unutrašnje poslove,

posebno Srbije, Hrvatske i Slovenije, kao i Služba bezbednosti Jugoslovenske narodne armije (JNA). Pored Rankovića i njegove porodice, akcijom „X“ bilo je obuhvaćeno oko 30 lica koja su činila najaktivniji deo grupacije označene kao „Rankovićevci“. Povremeno je, raznim nivoom operativnih mera obuhvaćen veći broj njihovih direktnih i posrednih veza.¹ Operativna akcija „X“ vođena je više od decenije. Početkom 1980-ih godina ona je predstavljala deo nadzora nad aktivnostima takozvane neprijateljske delatnosti označene kao „birokratsko-dogmatska“.²

Ova grupa „unutrašnjih neprijatelja“ se izdvaja u analizama službe bezbednosti posle Brionskog plenuma i smene Aleksandra Rankovića, a zatim od 1968. godine i studentskih demonstracija i intervencije Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj. U nju su svrstavani pobornici čvrstog, birokratskog i centralističkog uređenja koji su politički oslonac tražili u Istočnom bloku, a među njima bilo je više grupacija. Osim pristalica i saradnika Aleksandra Rankovića, zajedno sa njima praćeni su i stavovi i držanje ibeovaca, pre svega bivših kažnjenika zbog Informbiroa (IB-a).³ Osim ranije evidentiranih pripadnika ove grupe, prepoznavani su i „novoeksponirani“ kao lica koja nisu do tada imala veza ni sa ibeovcima ni sa Aleksandrom Rankovićem, ali su podržavala politiku „čvrste ruke“.

Pre Rankovićeve smrti, u julu 1983. godine, savezna služba bezbednosti izradila je referat pod naslovom „Osvrt na noviju neprijateljsku delatnost informbirovaca i novoeksponiranih pobornika birokratsko-etatičkog koncepta“. Tu je izneto da su pripadnici ove grupe glorifikovali vojnu moć SSSR-a i komentarisali sovjetsku intervenciju u Avganistanu, događaje u Poljskoj, a na unutrašnjem planu ekonomsko stanje u zemlji i pitanje dalje sudbine jugoslovenske zajednice. Posebna tema njihovih rasprava bili su događaji na Kosovu, pri čemu su zagovarali represivne mere i popularisali Rankovićevu raniju ulogu i metode. Protiv predstavnika ove grupe su od 1980. do 1982. podnete 43 krivične prijave, upozoreno je 386 lica i oduzeto ili onemogućeno izdavanje 47 putnih isprava. Za 1983. godinu, do meseca jula, zabeleženo je opadanje istupa sa birokratsko-etatičkih pozicija. U „Osvrtu“ je navedena politička procena da postoji veći stepen društvene opasnosti i neprijateljskog delovanja novoeksponiranih pristalica birokratsko-etatičkog koncepta i da su saznanja o njima nedovoljna.⁴

U ovom radu osvrnućemo se na akciju „X“ samo u vremenu Rankovićeve smrti avgusta 1983.⁵ Naime, Centar SDB Split je preko svog odeljenja u Dubrov-

¹ Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Vojni arhiv, fond Vojno-bezbednosne agencije, sveska 6.5.

² Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Hrvatske, 1561, Centar Split, 9. 9. 1981, Informacija broj 403. Ova grupa nazivana je i „birokratsko-etatičkom“.

³ Srđan Cvetković, „Neobeovci. Obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića“, *Istorija 20. veka*, 2, (2012), 147.

⁴ HDA, 1561, 011-9, predmet 5, akvizicija 2015, „Birokratsko-etatička delatnost. Materijal sa sastanka održanog u SSUP 2. septembra 1983. godine“.

⁵ Za detaljniji uvid u aktivnosti u okviru operativne akcije „X“ upućujemo na rad Nikice Barića koji daje pregled Rankovićevih aktivnosti na bazi izveštaja Centra Split SDB RSUP Hrvatske, kao i na monografiju Bojana Dimitrijevića posvećenu ličnosti Aleksandra Rankovića i istraživanja autorskog tima Svetko Kovač, Bojan Dimitrijević i Irena Popović koji obrađuju izveštaje Službe bezbednosti JNA po ovom pitanju. Nikica Barić, „Dubrovački dani Aleksandra Rankovića 1970–1983“, *Tokovi istorije*, 2, (2021), 175–198; Bojan Dimitrijević, *Ranković – Drugi čovek* (Beograd: Vukotić media,

niku pratio Rankovićeve boravke u njegovoj vikendici u tom gradu tokom 1970-ih godina. Za njega je korišćen pseudonim „Petar“.⁶ Metodi rada u ovoj operativnoj akciji bili su: tajna kontrola telefona, stalno ozvučenje njegove vikendice, vizuelno opserviranje sa obližnje lokacije i fotografisanje kretanja Rankovića i članova njegove porodice. Takođe, nadzirana su lica koja su mu dolazila u posetu, a Ranković i članovi njegove porodice bili su fizički praćeni kada bi izlazili van vikendice. U akciji je značajan bio rad najmanje tri saradnika SDB-a koji su imali kontakte sa njim, kao posetioци njegove kuće ili oni koje je sretao u Dubrovniku. Objekat vikendice i oprema za prisluškivanje u njoj vođeni su pod kodnim imenom „Mostar“. Deo podataka je dobijan od Službe bezbednosti JNA, koja je u okviru akcije „X“ pratila Rankovića na celom području Jugoslavije, preko svojih saradnika ili postojećih vojnih ustanova ili jedinica. Svi podaci su bili dostavljani i obrađivani u određenoj upravi SDB SSUP-a u Beogradu.⁷

Sa sistemom ozvučenja objekta – Rankovićeve vikendice bilo je tokom 1970-ih prilično problema iz tehničkih razloga. Štaviše, od 1980. godine sistem nije mogao da bude uspešno aktiviran i dalje nije korišćen, što je otežavalo praćenje razgovora koji su se u njoj odvijali, naročito prilikom različitih poseta.⁸

Ranković je u vikendicu u Dubrovniku dolazio svakog leta od 1970. do 1983. godine, a ponekad i tokom proleća. Uvek je bio zajedno sa suprugom Slavkom (Ladislavom), odnosno sinovima – Milivojem (i njegovom porodicom) i Slobodanom. Često su s njima u Dubrovniku boravili i Slavkini rođaci iz Slovenije. Iz Beograda u Dubrovnik bi dolazila i njihova kućna pomoćnica.⁹

Te 1983. godine, Ranković je u Dubrovnik stigao 22. jula sa suprugom, mlađim sinom – Slobodanom i kućnom pomoćnicom. Putovali su vozom do Bara, a dalje automobilom do Dubrovnika. Onog trenutka kada su stigli u vikendicu, započeto je praćenje njihovih kontakata, uglavnom telefonskih poziva prijateljima i njihovih poseta. Sam Ranković („Petar“), kako konstatuje SDB, nije bio oduševljen dolaskom, jer mu vrućine još od ranije nisu prijale, ali je izjavio „da ipak dolazi jer želi biti u krugu svojih najbližih“.¹⁰

Jedan od najčešćih sagovornika – posetilaca vikendice, u tom periodu, bio je „operativna veza“ SDB-a pod pseudonimom „Duško“. Za ovu osobu pominje se da je u Rankovićevoj blizini od 1978. godine, ali da nije previše ulazila u aktuelne ili za službu bezbednosti interesantne teme u razgovoru sa njim.¹¹ Tako je Ranković sa

2020), 410–419; Svetko Kovač, Bojan Dimitrijević, Irena Popović, *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a* (Beograd: Medija centar Odbrana, 2014).

⁶ HDA, 1561, Centar Split, 25. 8. 1983, Informacija broj 396.

⁷ HDA, 1561, Centar Split, 3. 6. 1970, Informacija broj 200; Isto, 3. 8. 1970, Informacija broj 267; Isto, 22. 7. 1971, Informacija broj 285.

⁸ HDA 1561, Centar Split, 26. 8. 1982, Informacija broj 327.

⁹ N. Barić, *n. d.*, 186.

¹⁰ HDA, 1561, Centar Split, 25. 8. 1983, Informacija broj 396.

¹¹ HDA, 1561, Centar Split, 9. 9. 1978, Informacija broj 426; 30. 8. 1979., Informacija broj 501. Nikica Barić u svom istraživanju pretpostavlja da je „Duško“ bio pseudonim za Nedjeljka Dujakovića koji je ranije bio zaposlen u službi bezbednosti Bosne i Hercegovine: „Ranković je u kontakt s Dujakovićem stupio prije IV plenuma CK SKJ. Dujaković je tada bio upravitelj dubrovačkog odmarališta u kojem su ljebovali radnici republičkih institucija Bosne i Hercegovine, a Ranković ga je angažirao na gradnji njegove kuće u Dubrovniku“. N. Barić, *n. d.*, 183.

„Duškom“ dogovario adaptaciju prostorija u vikendici da bi ona mogla da se koristi i zimi. Ostali posetioci porodice Ranković bila su mahom lica koja su bila stari prijatelji i poznanici. Razgovori koji su vođeni tih dana kod Rankovića bili su posvećeni ekonomskim teškoćama u Jugoslaviji, poskupljenjima i „propasti sistema samoupravljanja nauštrb raznim tehno-menadžerskim grupama i pojedincima koji te pozicije koriste za lično bogaćenje“. Ranković je posebno bio kivan na funkcionera Saveza komunista Srbije (SKS) – u tom trenutku predsednika Predsedništva Centralnog komiteta (CK) Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) Dragoslava Dražu Markovića, nazivajući ga i „huliganom“. U informacijama SDB-a navodi se i da prilikom posete nuklearnog fizičara Stevana Steve Dedijera, koji je tada živeo u Švedskoj, prislušna sredstva nisu mogla da se aktiviraju, pa je ostalo nepoznato o čemu su razgovarali. Takođe je zabeleženo da ga je posetio i novinar „Rojtersa“ Miodrag Miki Lazarević. Fizičkim praćenjem Rankovića registrovan je slučajni susret sa licem označenim kao „Žan.“ Služba je zabeležila pohvalne ocene supruge „Žana“, neposredno posle smrti Rankovića.¹²

Ranković je preminuo od posledica srčanog napada u noći 18. na 19. avgust 1983. Izveštaj Centra SDB Split navodi:

Do zastoja u radu srca, kod „Petra“ je došlo nešto prije pola noći, u četvrtak 18. 8. o. g., a smrt je nastupila 19. 8. u 0,15 sati po liječničkom izvještaju lekara Medicinskog centra Dubrovnik. Na večer 18. 8. „Petar“ je sa suprugom i Gavrom Vilotijevićem bio u šetnji u HTC [Hotelijsko-turističkom centru] „Dubrava, Babin Kuk“, ali posebnih indikacija i poteškoća nije imao dok infarkt nije nastupio. Telefonski je zatražena hitna liječnička pomoć, no i pored brže intervencije ostala je bezuspješna, jer je po liječničkom mišljenju udar bio toliko snažan da se srce više nije moglo pokrenuti. Prije liječničke intervencije Gavriilo i Slavka pokušali su vještačkim disanjem izvršiti oživljavanje.¹³

Supruga Slavka je potom telefonom obavestila sina Slobodana o tome šta se dogodilo. Nije uspela da razgovara sa Duškom Momčilovićem kome je telefon bio isključen, a koga je SDB smatrao za saradnika Službe bezbednosti JNA. Odmah posle saznanja da je Ranković umro, njegova kuća u Dubrovniku stavljena je pod nadzor, pa su svi dolasci u nju fotografisani i snimljeni TV kamerom.¹⁴

U rano jutro 19. avgusta iz Beograda su stigla oba Rankovićevo sina, Milivoje i Slobodan (Nikica Barić napominje da se Slobodan u međuvremenu vratio u Beograd). Usledio je kratak dogovor oko mesta sahrane i načina njene organizacije. Računalo se na pomoć Rankovićevo bliskog saradnika u službi unutrašnjih poslova i na Brionskom plenumu smenjenog Vojina Lukića, ali se on nije mogao pronaći jer je najverovatnije tih dana boravio u rodnom mestu.

Milivoje – Mića „po ocjeni našeg izvora emotivno više vezan za oca“ je smatrao da je, bez obzira na sve, njegov otac bio čvrsto vezan za postojeći sistem i zato je očekivao „human postupak“. Bio je na stanovištu da ne može da dopusti da mu otac bude sahranjen u rodnom mestu i da „sutra kojekakvi dolaze i pljuju na njegov grob“. Naveo je želju da mu otac bude sahranjen u grobnici narodnih heroja u Beogradu. Tog jutra porodica je telefonom obavestila sekretarijat Saveza udruženja boraca narodnoo-

¹² HDA, 1561, Centar Split, 25. 8. 1983, Informacija broj 396.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

slobodilačkih ratova (SUBNOR) Jugoslavije u Beogradu. Telefonirao je mlađi sin Slobodan i od lica u toj organizaciji primio potrebne savete. Dogovoreno je da SUBNOR o smrti Rankovića obavesti Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije.

Služba je takođe registrovala ko je i kako izrazio saučešće porodici Ranković u Dubrovniku tog dana. Navedena su sva lica, mahom iz Dubrovnika. Od istaknutijih ličnosti bio je tu sin generala Rada Hamovića – Vuk Hamović koji je bio blizak prijatelj Slobodana Rankovića i u tom trenutku se nalazio na odmoru na Korčuli. Zatim, Olga Danilović, supruga Uglješe Danilovića dugogodišnjeg šefa službe bezbednosti Bosne i Hercegovine, koja je živela u komšiluku. Među ostalima saučešće je izrazio i književnik Momo Kapor, na šta je posebno reagovao Milivoje Ranković iznoseći da je neprimereno da Kapor na taj način iskazuje „privrženost“. U popodnevnom časovima vest o Rankovićevoj smrti preneli su i tadašnji mediji. Reč je bila o kratkom službenom saopštenju uz navođenje i Brionskog plenuma i potenciranje reči „bivši“. Slavka Ranković nije bila zadovoljna ovakvim izveštavanjem koje je čula na radiju, smatrajući da je toj vesti posvećena „minimalna pažnja“.¹⁵

Usred turističke sezone, bilo je veoma delikatno za porodicu da organizuje prebacivanje posmrtnih ostataka i još da se svi smeste u prepun avion na letu za Beograd.¹⁶ Na neki način tada se i SDB uključila, ali preko saradnika „Duška“, kako bi se omogućili potrebni dokumenti i avionske karte za porodicu tog dana (19. avgusta), pa su Rankovićeви posmrtni ostaci bez problema bili avionom prevezeni u Beograd. Avion je poleteo sa sat zakašnjenja u 19 časova tog dana. Prihvat i prevoz od strane pogrebnih preduzeća u Dubrovniku i Beogradu prošao je „nezapaženo“ po oceni izveštaja organa SDB.¹⁷

Organizacija i tok sahrane

Već na beogradskom aerodromu, porodici su prišli predstavnici SUBNOR-a, predložili sastanak i preuzimanje organizacije pogreba. Sutradan je sa predstavnicima ove organizacije porodica dogovorila detalje sahrane. Izabrana je Aleja narodnih heroja na Novom groblju u Beogradu. „Subnorovci“ su se nekako najviše brinuli o govornicima i govorima koji će se održati. Na reči da će njegovi „drugovi i saborci“ održati „tople govore“, Rankovićeви sinovi su reagovali: kako će ti saborci i drugovi govoriti „toplo“, kad niko od njih niti je video niti čuo Rankovića još od 1966. godine? Slobodan Ranković navodi: „Mi smo, razume se, bili veoma nepoverljivi. Između ostalog, pošto je Lekino ordenje bilo ukradeno iz kuće dok je bio u bolnici, Savez boraca je obećao da će oni doneti ordenje potrebno za sahranu, ali mi im nismo verovali. Pozajmili smo ordenje od naših prijatelja, tako da smo Mića i ja na sahrani imali pune džepove ordenja... Bilo je zabranjeno da se daju čitulje, izuzev porodici, i to samo jedna na dan sahrane. Nije bilo dozvoljeno da se od Leke oprostilo bilo ko od porodice ili pak neko u ime porodice“. Dogovor oko detalja ceremonije je ipak postignut.¹⁸

¹⁵ Isto.

¹⁶ Intervju Slobodana Rankovića jednom od autora (B. D.), 21. novembra 2019. u Beogradu.

¹⁷ HDA, 1561, Centar Split, 25. 8. 1983, Informacija broj 396.

¹⁸ Intervju S. Rankovića autoru; Slavka Ranković, *Život uz Leke – sećanja* (Beograd: Akter, 1998), 203–209; B. Dimitrijević, *n. d.*, 420–423.

Predsedništvo CK SK Srbije navelo je u svom izveštaju da su odmah posle vesti o smrti Aleksandra Rankovića, preduzete „razne mere da se zbivanja u vezi sa sahranom ne bi zloupotrebila u političke svrhe“. Objavljeno je saopštenje za javnost, a istaknuto je da je na ovo saopštenje porodica Rankovića reagovala „povoljno“ i da je to uticalo na njenu „kooperativnost“ u odnosima sa Savezom boraca. Organi unutrašnjih poslova preduzeli su sve mere da bi sprečili „svaku aktivnost“ koja je mogla da naruši javni red, ali i bilo kakvo neprijateljsko istupanje na svim mestima, a posebno na groblju na dan sahrane.

Izveštaj navodi, da je u dogovoru saveznih i republičkih organa odlučeno da se Ranković sahrani u Aleji narodnih heroja sa odgovarajućim vojnim počastima „koje pripadaju rezervnim oficirima, prvoborcima i narodnim herojima“.¹⁹ Takođe, u vreme priprema i tokom sahrane predložena su i tri govornika, a porodica je kooperativno reagovala i „dosledno se pridržavala dogovorenog“. Mogućnost da Vojin Lukić govori na sahrani je „sprečena“. Odlučeno je da prisustvuju predstavnici organa Socijalističke Republike (SR) Srbije, Saveza socijalističkog radnog naroda (SSRN) i Skupštine grada Beograda. Imena govornika i prisutnih zvanica govore da izbor ličnosti nije bio na visokom nivou (Branko Pešić, predsednik Skupštine SR Srbije, Velja Marković, član Predsedništva SR Srbije, Vukoje Bulatović, potpredsednik Izvršnog veća Skupštine SR Srbije, Bogdan Šundarić, predsednik Gradske konferencije SSRN Beograda i Radoje Stefanović, predsednik Izvršnog saveta Skupštine grada Beograda).

Međutim, potpuno neočekivano za državne, partijske i organe unutrašnjih poslova, Rankovićevoj sahrani prisustvovalo je mnoštvo ljudi. Iako je bila sezona godišnjih odmora, kolone ljudi protezale su se od Novog groblja sve do Vukovog spomenika. Na samom groblju prisutni su ispunili sve njegove delove, umanjujući velikim delom i dostojanstvo samog čina, pošto su se penjali i stajali na okolnim spomenicima i drveću. Gužva je i u kapeli bila ogromna i izazivala jaku bojazan članova porodice da može doći do nekog incidenta.²⁰

Partijske procene govorele su 50.000, a kasnije procene republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove i svih 90–100.000 ljudi, što je prihvaćeno i kao realna procena. Masa koja se skupila tog dana zakrčila je prilaze kapeli i dovela do porasta tenzije. Iako su se prisutni ponašali na početku ceremonije „disciplinovano i korektno“, već je tokom prvog govora počelo aplaudiranje, izvikivanje parola, a potom i skandiranje: „Leka-Leka!“, „Heroj Leka!“, „Marko-Marko“, „Heroj Marko“, „Tito-Marko!“... Parole su potom „prilično masovno i nesuzdržano prihvatane sve vreme“.²¹ Kada je Ranković pominjan u negativnom kontekstu, oko Brionskog plenuma, nastalo je zviždanje i negodovanje. To je posebno došlo do izražaja na samom

¹⁹ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije, 507, Sednice Predsedništva CK SKJ, fascikla 398.

²⁰ Slavka Ranković je opisala događaj sledećim rečima: „Svi su hteli da nam stegnu ruke, ljubili su nas, polagali cveće na kovčeg ili piramidu na kojoj je bilo ispisano njegovo ime. Gužva je bila tolika da nije bilo dovoljno mesta i za nas i za ljude u mimohodu pa je postojala opasnost da se sruši postolje na kome je stajao kovčeg“. Александар Ранковић, Славка Ранковић, *Србија је била мета* (Београд: Вукотић медија, 2025), 441.

²¹ AJ, 507, Materijali sa 45. i 46. (proširene) sednice Predsedništva CK SKJ, održane 15, 20. i 21. septembra 1983, „Informacija u vezi sa smrću i sahranom Aleksandra Rankovića“ (Strogo poverljivo).

grobnom mestu, kada je treći govornik po redu pomenuo Brionski plenum. Govornik je bio prekinut povícima mase, a ostatak tog govora je pročitán na večernjem TV dnevniku. Protokol je zatim sklonio mikrofone i tako sprečio da se još neko obrati masi, pa i unuci Andrijani - Anji koja je upravo prišla mikrofonu sa namerom da se oprostí od svog dede.²²

Prve reakcije na događanja na sahrani

Ovaj događaj je bio veliko iznenađenje za partijske i organe bezbednosti i nazívan je „neuobičajenom političkom demonstracijom“ i „ranije nezabeleženim ponašanjem na groblju“. Organi bezbednosti su uhvaćeni potpuno nespremni. Oni nisu raspolagali nikakvim elementima da će biti tako masovnog prisustva, niti da će se sahrana pretvoriti u neku vrstu masovnog protesta. Analize nisu mogle precizno da definišu ko je sve bio u masi. Ukazano je da je u Beogradu najviše penzionisanih radnika unutrašnjih poslova, UDB-e i JNA koji su imali „dogmatsko-birokratsko“ raspoloženje, potom veći broj kosovskih doseljenika i kako je navedeno „pristalica čvrste ruke“, a ponajviše radoznalaca. Naknadno je konstatovano da su prisustvovali mnogi „otpadnici od partije“, posebno oni iz vremena čistki 1966, kao i brojni intelektualci iz „Odbora za zaštitu umetničkih sloboda“.²³

U kasnijim analizama ukazivano je da je na brojnost prisutnih uticala okolnost da su vreme i mesto sahrane objavljeni u štampi i da su tumačeni kao poziv i odobravanje prisustva. Izveštavanje medija bilo je precizirano dogovorom u partijskom rukovodstvu i za donošenje informacija je određena isključivo agencija Tanjug.²⁴ Tanjugovo saopštenje sadržavalo je vreme i mesto održavanja sahrane, a da se ta informacija objavi saglasio se prema sopstvenom svedočenju Dušan Čkrebić, predsednik Predsedništva CK SKS, zajedno sa Dragoslavom Markovićem, predsednikom Predsedništva CK SKJ.²⁵

Na naslovnoj strani *Politike*, 22. avgusta, donete su kratke vesti o sahrani Mihe Marinka i Aleksandra Rankovića. Sa druge strane, istog datuma, na naslovnoj strani *Borbe*, doneta je opširna vest o sahrani Mihe Marinka uz najviše državne počasti i informacije o komemoraciji u skupštini SFRJ na kojoj je govorio Dragoslav Marković, dok su na istoj strani, u donjem uglu, u dve rečenice, izneti podaci o mestu i vremenu održavanja Rankovićeve sahrane.²⁶ Sutradan je naslovna strana ovog glasila

²² S. Ranković, *Život uz Leko*, 209–222; Intervju S. Rankovića autoru. Jovo Kapičić, Rankovićev ratni saborac i pomoćnik na mestu ministra unutrašnjih poslova, spadao je po sopstvenom svedočenju u grupu onih koji su izrazili saučešće porodici kod kuće i učestvovali u razmatranju odluke o mestu sahranjivanja. Opisao je i događaje na samoj sahrani: „Ogromna masa okupljenih je u jednom trenutku počela da skandira mrtvom Rankoviću. Začuo se strahovit huk: Leko, Leko, Leko. Jezivo! bila je to demonstracija“. Tamara Nikčević, *Goli otoci Jova Kapičića* (Beograd: V.B.Z., 2010), 209.

²³ AJ, 507, Materijali sa 45. i 46. (proširene) sednice Predsedništva CK SKJ, održane 15, 20. i 21. septembra 1983, „Informacija u vezi sa smrću i sahranom Aleksandra Rankovića“.

²⁴ Istorijski arhiv Beograda (IAB), Gradski komitet Saveza komunista Srbije – Beograd (GK SKS), Diskusija Ivana Stambolića, predsednika Gradskog komiteta SKS sa 48. sednice Predsedništva CK SKS 19. oktobra 1983.

²⁵ Душан Чкречић, *Живот. Политика. Коментари* (Београд: Службени гласник 2008), 248.

²⁶ „Данас сахрана Михе Маринка“, „Данас сахрана Александра Ранковића“, *Борба*, 22. август 1983, 1.

donela izveštaj i fotografiju sa komemoracije Mihi Marinku, kao i vest o Rankovićevoj sahrani za koju je navedeno da je obavljena uz sve počasti koje pripadaju nosiocu ordena Narodnog heroja i da je, osim ratnih drugova i prijatelja, na njoj bilo prisutno više hiljada Beograđana koji su odali poštu svom dugogodišnjem sugrađaninu. Zatim se prešlo na izveštavanje o sadržini govora Dušana Vuksana koji je oproštajne reči uputio u ime boraca opštine Savski venac, dok je širi izveštaj na petoj strani sadržavao osvrt na govor člana Saveta federacije Dragoslava Mutapovića, kao i sekretara Predsedništva Saveznog odbora SUBNOR-a Jovka Jovkovskog.²⁷ Isti tekst je objavila i *Politika*, ali u potpunosti na naslovnoj strani.²⁸

Štampi je i nakon sahrane sugerisano uzdržavanje od komentara, ali su i pored toga objavljeni tekstovi u beogradskoj *Ekspres politici* i zagrebačkom *Danasu*, a pisanje ovog poslednjeg je zatim prenela *Politika*. U ovom tekstu pod naslovom „Kako su nas pohodili duhovi“ glavni urednik *Danasa* Živko Milić zapitao se „kome je trebao pljesak kovčegu“ i istakao da je pogreb generisao određenu vrstu političkog naboja. Izneo je stav da je Tanjugovo saopštenje kojim je bez rezerve odato priznanje Rankovićevim zaslugama, ali i ukazano na sukob sa SKJ, što je odražavalo „suštinski stav političkoga i državnog rukovodstva“. Primetio je od ranije prisutne težnje da se Ranković poveže sa ideologijom i praksom protiv kojih se zapravo borio i da ukoliko postoji „rankovićevština i rankovićevci“, sam Ranković nije bio angažovan kao njihov lider. Zaključio je da su reakcije na sahrani bile izraz „žala za dogmatsko-birokratskom restauracijom, prigušen glas za dekadencijom koja, ako hoćemo da budemo iskreni, ne može a da ne znači i detitoidizaciju našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema“.²⁹

Povodom izveštavanja medija najupečatljivija je bila reakcija Dušana Mitevića na sednici beogradskog Gradskog komiteta (GK) SKS koji je isticao okolnost da je članak objavio *Danas* dok sa srpske strane nije bilo, prema dogovoru, komentara i zaključivao: „Znači Hrvatska komentariše sahranu Rankovića, a mi Srbi ćutimo.“ Ćutanje je video kao posledicu okolnosti da je „nezgodna ispala sahrana“.³⁰

Televizija Beograd je snimala ceo događaj što je kasnije sa snimcima sačinjenim od policijske službe korišćeno za analizu prisutnih i ponašanja pojedinih grupa.³¹ Služba bezbednosti, kao i partijske i političke vlasti, pažljivo su analizirale ko je posetio porodicu, prisustvovao sahrani ili uputio telegram saučešća. Samo 22. avgusta, na dan sahrane, porodicu Ranković je, radi izjave saučešća, u kući posetila 151 osoba što je fotografski i filmski dokumentovano. Prema pojedinim podacima porodica je dobila 237 telegrama, ali se smatralo da u njima nisu bili izraženi provokativni ili ekscenсни stavovi i da su ih uglavnom uputili ratni i partijski drugovi i prijatelji.³² Predsedništvu CK SKJ dostavljen je spisak svih upućenih telegrama, ali se odustalo od rasprave o

²⁷ „Сахрањен Александар Ранковић“, *Борба*, 23. август 1983, 1,5.

²⁸ „Сахрањен Александар Ранковић“, *Политика*, 23. август 1983, 1.

²⁹ „Како су нас pohodили духови“, *Политика*, 1. септембар 1983, 6.

³⁰ IAB, GK SKS, Neautorizovane magnetofonske beleške 13. sednice Gradskog komiteta SKS u Beogradu, 24. oktobra 1983.

³¹ Slobodan Selinić, „Srbija i politički odnosi u Jugoslaviji u vreme sahrane Aleksandra Rankovića 1983. Tačke sukoba“, *Istorija 20. veka*, 2 (2021), 427.

³² Слoбoдaн Сeлинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2021), 47.

njima s obzirom da bi to uključivalo spominjanje velikog broja istaknutih ličnosti. Dušanu Čkrebiću je narodni heroj i član Predsedništva CK SKJ Veljko Milatović poverio, a zatim i javno izneo, da je uputio telegram saučešća.³³ Na složenost ovog problema ukazivala je i okolnost da je Momčilo Marković, brat Dragoslava Markovića, uputio telegram. I sam Dragoslav Marković je zabeležio da bi slično postupio da ga nije obavezivala funkcija, a osvrtao se i na korektno držanje članova porodice tokom organizacije sahrane, kao i samog Rankovića u periodu posle smenjivanja.³⁴

U analizama i raspravama neprestano je ukazivano da služba bezbednosti nije raspolagala informacijama i procenama da će na sahranu doći toliko veliki broj ljudi. Automatski je odbacivana mogućnost različitih vrsta organizovanog masovnog dolaska, već je utvrđeno da je reč bila o spontanom okupljanju.

Momčilo Unković koji se nalazio u rukovodstvu Službe državne bezbednosti za grad Beograd isticao je na sastancima GK SKS da su događaji na sahrani bili vrsta alarma, posebno s obzirom i da su neki bivši rukovodioci i penzionisani generali bili prisutni i izrazili saučešće porodici. Takođe je navodio da su bezbednosne mere preduzete od same vesti o Rankovićevoj smrti, naročito prema istaknutim licima koja su smatrana „nosiocima unutrašnjeg neprijatelja“. Jedan deo njih je pozvan na razgovor, sprečeno je da govore na sahrani i na taj način pokušaju sopstvenu i Rankovićevu rehabilitaciju.³⁵

Naknadno su se čuli glasovi da prisutni na sahrani nisu protivnici postojeće vlasti, kao i da joj nisu prisustvovali samo Beograđani. Franjo Herljević, član Predsedništva CK SKJ, navodio je čak da je pregledao sve snimke sa sahrane i na njima uočio kadrove iz Bosne i Hercegovine i ukazivao da verovatno ne postoji republika ili pokrajina iz koje neko nije došao.³⁶

Dušan Čkrebić je kasnije primetio, kao vrstu paradoksa, da je 17 godina posle afere prisluškivanja i smenjivanja Rankovića, ista služba snimala ko je prisustvovao njegovom pogrebu: „izračunavaju koliko je ljudi na groblju po kvadratnom metru na sahrani, da bi došli do ukupnog broja, analiziraju sastav prisutnih, neke slikaju u krupnom planu kako bi ih identifikovali i eventualno saslušavali, i evidentiraju svakog pošiljaoca, uključujući i najviše rukovodstvo države i Partije, telegrama sa tekstom saučešća upućenog porodici preminulog.“ I zaključio da u tom pogledu nije došlo do promena i napretka u odnosu na period kada je Ranković bio na vlasti, već čak do nazadovanja.³⁷

Procene Službe državne bezbednosti

Odmah po dobijanju vesti da je Ranković preminuo, SDB je pokrenuo akciju „Rivijera“ u kojoj su praćeni organizacija i tok sahrane, kao i reakcije na nju.

³³ Д. Чкребић, *Живот. Политика. Коментари*, 250.

³⁴ Marković je osim toga zabeležio da je prilikom objavljivanja vesti o vremenu i mestu sahrane postupljeno „s merom, dobro, normalno“ i da tom prilikom nisu umanjivane Rankovićeve zasluge i uloga, kao ni njegov kasniji sukob sa SKJ. IAB, Lični fond Dragoslava Markovića, f. 9, Dnevnik 1983. (21. avgust 1983).

³⁵ IAB, GK SKS, Neautorizovane magnetofonske beleške 13. sednice Gradskog komiteta SKS u Beogradu 24. oktobra 1983.

³⁶ С. Селиннић, *Србија 1980–1986*, 60.

³⁷ Душан Чкребић, *Људи и догађаји* (Београд: Службени гласник, 2013), 174.

Osim toga, policija je pažljivo pratila da ne dođe do ispisivanja različitih parola ili rasturanja letaka na javnim mestima ili da se na groblju ne napravi neka vrsta mesta za hodočašće. Savezni SUP je ukazao (2. septembra 1983) da je posle sahrane bilo komentara građana, ali i članova partije da je Ranković zaslužio i veće počasti, posebno s obzirom na njegovo držanje posle Brionskog plenuma, kao i da je rašireno uverenje da do događaja na Kosovu 1981. ne bi došlo da je on ostao na političkoj sceni.³⁸

Ovaj slučaj je ukazao da metodi službe bezbednosti nisu efikasni kada je reč o masovnim okupljanjima građana, obzirom da je njihov rad bio više usredsređen na kontrolu i nadzor grupa i pojedinaca. I pored toga, posebno je razmatran i praćen rad birokratsko-etatiističke grupe iz kategorije „unutrašnjih neprijatelja“.

Služba državne bezbednosti SSUP izradila je oktobra 1983. dokument „Birokratsko-etatiistička delatnost. Materijal sa sastanka održanog u SSUP 2. septembra 1983. godine“.³⁹ Reč je bila o sastanku predstavnika savezne, republičkih i pokrajinskih službi bezbednosti koji je održan u Beogradu na temu „Neprijateljska delatnost sa birokratsko-etatiističkih pozicija i rad SDB“. Osnov za sastanak je bio već spomenuti „Osvrt na noviju neprijateljsku delatnost informbirovaca i novoeksponiranih pobornika birokratsko-etatiističkog koncepta“, dok je kao neposredan povod bila navedena akcija „Rivijera“.

U pozivu na sastanak 26. avgusta je istaknuto da je potrebno da prisutni, osim što će biti upoznati od predstavnika RSUP Srbije kako je protekla sahrana Aleksandra Rankovića, iznesu sopstvena saznanja o aktivnostima birokratsko-etatiističke grupe i saznanja o odlasku na sahranu osoba iz unutrašnjosti zemlje. Očekivano je da saopšte ocene i komentare tim povodom, ali i kako su ostale grupe koristile ovaj događaj za delatnost sa svojih pozicija. Naglasak je bio na razmatranju okolnosti koliko služba bezbednosti ima uvida i kontrole nad delatnošću birokratsko-etatiističke grupe, da li postoje i u kojoj meri neki inostrani uticaji na nju i da li je potrebno njeno operativnije praćenje.⁴⁰

Zaključak da je Služba državne bezbednosti iznenađena brojem prisutnih i načinom na koji se sahrana odvijala navodio je na utisak da se birokratsko-etatiistička grupa ne drži pod kontrolom i kao propust je viđeno da predstavnici službe nisu delovali unutar nje i usmeravali njen rad. Predstavnici savezne SDB ukazivali su na razmatranje potrebe da se utvrde razmere praćenja ove grupe po republikama, stepen njene opasnosti i uticaja i da se razmotri da li su pri tome praćene odgovarajuće osobe. Takođe je ukazano da su događaji na sahrani podstakli aktivnost i drugih grupa koje su tretirane kao neprijateljske. Cilj nije bio da se razmatraju dostavljeni izveštaji, već da se predlože dalje mere i razmotre detalji koji do tada nisu sagledani i koji su sahrani dali politički karakter „manifestacije“.

O ovoj temi na sastanku je prvi izlagao Momir Radosavljević, pomoćnik načelnika III sektora SDB RSUP SR Srbije koji je izneo mere koje su preduzete odmah po dobijanju vesti o Rankovićevoj smrti. One su uključivale sprečavanje eksce-

³⁸ С. Селиннић, *Србија 1980–1986*, 47.

³⁹ HDA, 1561, 011-9, predmet 5, „Birokratsko-etatiistička delatnost. Materijal sa sastanka održanog u SSUP 2. septembra 1983. godine“.

⁴⁰ Isto.

snih situacija, različitih dogovora, reakcija i komentara, kao i nadzor, najpre nad osobama osuđenim na Brionskom plenumu, ali i različitih predstavnika nacionalističke i birokratsko-etatiističke grupe. Pre svega, u ove aktivnosti spadalo je nastojanje da se spreči namera Vojina Lukića da govori na sahrani. Radosavljević je isticao da je u ovim aktivnostima bio angažovan gotovo ceo sastav uprave SDB Beograda.⁴¹

Sa bezbednosnog stanovišta razmatrano je pitanje prisustva tako velikog broja ljudi i neuobičajeni način na koji je sahrana praćena. Iako je uzimano u obzir da su joj prisustvovali osobe koje su odavale čast saborcu i revolucionaru, prihvatano je i da je bilo onih koji su nezadovoljni ekonomskom i političkom situacijom, ali je najveća pažnja usmerena na razotkrivanje prisustva i uloge neprijateljskih grupacija i to istraživanje bilo je u toku. Uvažavana je okolnost da u Srbiji nisu beznačajne birokratsko-etatiističke snage i da prilike u zemlji utiču na pojavu novoeksponiranih osoba u toj grupaciji. Oni su poticali pre svega iz redova penzionisanih viših oficira JNA čije opredeljenje nije bilo rezultat direktnog uticaja birokratsko-etatiističkih snaga, već vid ličnog nezadovoljstva stanjem u zemlji. Ukazano je i na delovanje IB emigracije koja je podsticala ibeovce da započnu kako rad u masama, tako i formiranje sistema međusobne povezanosti kroz „trojke“ koje pišu kraće parole i ubacuju ih u poštanske sandučice ili ispisuju na prozorima i izlozima. Osim toga, navedeno je i da se povezuju sa drugim neprijateljskim strukturama, pre svega anarholiberalima, ali i da kritikuju slabosti sovjetske politike, pre svega ličnost sovjetskog lidera Jurija Andropova i izražavaju sumnju u perspektive socijalizma u svetu i pokazuju jake nacionalističke tendencije. Uvaženo je i da je političko raspoloženje građana često izraženo putem sličnih komentara koje ima i ova grupacija.

Slično je istakao i Vojin Bulatović, načelnik III sektora SDB RSUP SR Crne Gore, naglašavajući da su komentari građana veoma bliski sa iskazanim neprijateljskim stavovima i opredeljenjima, ali da se razlikuju po ciljevima i efektima koji se žele postići, posebno na dugoročnom planu. Smatrao je da neprijatelj želi da kreira utisak o dubokoj krizi jugoslovenskog sistema, kao i da oslabi politički ugled Josipa Broza Tita i njegovih bliskih saradnika, uz isticanje da je Ranković bio potencijalni novi šef države. U obzir je uzeo 22 registrovana komentara u Crnoj Gori, od čega je 15 poticalo od ibeovaca, pet od lica koja su nadzirana i dva od lica koja su tretirana kao novoeksponirana. Najviše njih isticalo je da je Ranković bio sposoban rukovodilac i da „Srbi nikada nijesu imali boljeg rukovodioca niti državnika od njega“. Publicitet u sredstvima informisanja i počasti tokom sahrane tumačeni su od nadziranih osoba kao taktički potez da se ne bi izazvale veće ekscesne situacije. Bulatović je naglasio da ibeovci ne osuđuju Rankovića za 1948. godinu i njihov progon, već ga opravdavaju da je samo sprovodio odluke i politiku rukovodstva. Ova grupacija uglavnom je izjavljivala da je proteklim događajima Ranković rehabilitovan i da bi zato bilo potrebno analizirati slične slučajeve u cilju da im se izmeni tretman i status u društvu. Potencirano je da je posle Rankovićevog pada došlo do porasta korupcije, ali i oživljavanja nacionalizma i kontrarevolucije i da će njegova smrt podstaći dalju delatnost albanskog stanovništva i biti pozitivno dočekana. U javnosti su preuveličavani brojnost i izjave na sahrani, a jedna grupa

⁴¹ Isto.

radnika poreklom iz Srbije izjavljivala je međusobno saučešće i planirala slanje delegata na sahranu, dok je u Ulcinju ispoljeno veselje. Iz Crne Gore je poslato 15 telegrama saučešća, jedan od njih je uputio Mihajlo Švabić, dok je Blagoje Nešković iz Herceg Novog otputovao na sahranu.⁴²

Predstavnik SDB-a sa područja Makedonije izneo je podatke da je u ovoj republici evidentiran relativno mali broj komentara povodom smrti i sahrane Aleksandra Rankovića i da su oni iznošeni uglavnom u privatnim razgovorima i zatvorenim krugovima. Reč je bila o svega četiri komentara i jednom slučaju zagovaranja obilaska Rankovićevog groba. Pri tome su tri komentara poticala od ibeovaca, a jedan od osobe koja je označavana kao nacionalista, dok je poseta grobu zagovarana od lica koje do tada nije bilo evidentirano. U komentarima je isticano da je sahranom Rankoviću data određena rehabilitacija, ali i da je zaslužio i dostojniju ceremoniju. Saopšteno je da Ranković nije imao značajnije pristalice u Makedoniji, a da su od 1978. evidentirane dve dostave u kojima se on spominjao, dok je u Kumanovu bilo u vreme događaja na Kosovu ispisano njegovo ime na javnom mestu. Pored toga, primećeno je ipak jače delovanja pristalica birokratsko-etatiističkog koncepta i zapaženo da od oko 1.000 ibeovaca u ovoj republici deluje oko 200 bezbednosno interesantnih, a da se od njih 52 nadzire. Takođe je primećeno da je u novije vreme neprijateljski istupalo oko 190 osoba koje do tada nisu bile evidentirane kao neprijateljski opredeljene.

Zejnir Celina, načelnik III sektora SDB PSUP SAP Kosovo, je istakao da u ovoj pokrajini deluje oko 380 ibeovaca od kojih 66 ima ekstremnije držanje, dok se njih 20 nadzire. Problem je predstavljao i što su oni na Kosovu istupali i sa pozicija albanskog nacionalizma i iredentizma i sa pozicija srpsko-crnogorskog nacionalizma. Ni u Makedoniji ni na Kosovu nisu imali podataka o slučajevima odlaska na sahranu, ali su prikupljali komentare. Kao što se moglo i očekivati, na Kosovu su pripadnici srpskog stanovništva izražavali žaljenje zbog Rankovićeve smrti, dok su predstavnici albanske grupacije smatrali da je sahranom na određen način rehabilitovan, ali su pojedini učesnici demonstracija 1981. izražavali i radost, častili goste u restoranu, isticali da su ovim događajem nestale prepreke za stvaranje republike Kosovo i da borba za taj status treba da postane upornija. Na insistiranje predstavnika saveznog SDB-a na podacima o držanju albanskih nacionalista, odgovoreno je ovom prilikom da nema značajnih saznanja i da nije bilo nikakvih ekscesa.⁴³

Ni u Vojvodini nisu bili registrovani odlasci na sahranu, ali je zabeleženo oko 50 komentara, i posebno ukazivano da 12 komentara potiče od lica koja do tada nisu bila evidentirana. Iako je naglašeno da Ranković ima mali broj pobornika u Vojvodini, navođeni su uglavnom komentari u kojima se tvrdilo da je Ranković jedini mogao da zavede red na Kosovu, kao i da je kod Albanaca postojao strah da bi posle Titove smrti on mogao biti rehabilitovan što je sada otklonjeno. Takođe je skrenuta pažnja da u ovoj pokrajini živi oko 3.900 ibeovaca i da je čak 1980. godine evidentirano 13 neformalnih IB grupa. Takođe su evidentirana i 152 novoeksponirana lica čiji su istupi označeni kao često ekstremniji od ibeovskih, a istaknuta je opasnost od toga što nisu kompromitovani u svom okruženju i kao motiv delovanja

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

uglavnom imaju lične faktore i privatno nezadovoljstvo, a na njih utiče i ideološka opredeljenost za sovjetski model socijalizma. Na području Vojvodine zabeležena su i dva pokušaja iz Novog Sada da se porodici upute telegrami saučešća, ali su izgleda sprečeni pošto su nazvani samo pokušajima.

Najveći broj komentara u svim republikama odnosio se na stavove da je sahranom Ranković na neki način rehabilitovan i da je on jedini mogao da sredi situaciju na Kosovu. Često je poređena njegova sahrana sa sahranom Mihe Marinka i zamerano je što su Marinku ukazani veća pažnja i značaj. Osim toga, svi prisutni na sastanku su isticali potrebu povećanja stepena kontrole i nadzora nad ovim grupama.

U Bosni i Hercegovini mogli su se čuti i oprečni glasovi povodom Rankovićeve uloge. Dok je sa jedne strane izražavana žalost za njim kao „poslednjim velikim Srbinom“, sa druge strane čula su se mišljenja da je on zapravo bio najveći protivnik Srba i oružje u rukama onih koji su uništili četnički pokret i onemogućili stvaranje velike Srbije. I u ovoj republici opravdavana je Rankovićeva uloga u progonu ibeovaca i čak isticano da ih je on spasao da ne budu pobijeni. Služba bezbednosti ove republike videla je kao problem i što je u Bosni i Hercegovini nadzor nad birokratsko-etatištkom grupom u protekle dve godine umanjen pošto su u prvi plan stavljene aktivnije pojave nacionalizma i kleronacionalizma, i da su pripadnici ove grupe uglavnom posmatrani u okviru praćenja ispoljavanja nacionalističkih stavova.

Mihael Pavlović, načelnik I odeljenja SDB RSUP SR Hrvatske, osim isticanja da je Ranković tokom svog boravka u Dubrovniku bio pažljivo praćen i nadziran, navodio je i da su vest o njegovoj smrti lica iz Maspoka komentarisala kao povod za slavlje na Kosovu. Sa druge strane, birokratsko-etatištke snage, posebno ibeovci, isticali su da „nije on bio crn koliko su ga prikazivali“, da je mnogo značio za srpski narod i da se Beograd dostojno oprostio do njega, a da se Dubrovnik osramotio jer mu kao sugrađaninu nije ukazao ni minimum počasti. Pavlović se posebno osvrnuo na komentare Dobrice Ćosića i pažljivo ih navodio – da je komentarisao da je Rankovićeva sahrana najveći događaj posle rata i velika kazna režimu kao politička manifestacija naroda na groblju kakve nije bilo još od vremena Milana Stojadinovića. U Glini je jedan građanin istakao zastavu na pola koplja iako nije bio ranije poznat po svojim stavovima, a još neki su smatrali da je povodom Rankovićeve smrti proglašen dan žalosti. Telegrama saučešća su slale i osobe koje do tada nisu poznate službi i za neke je identifikacija bila u toku.⁴⁴

Ovde treba ukazati da su na dan Rankovićevog pogreba u Beogradu, operativci SDB RSUP Hrvatske oko 23 časa ušli u njegovu dubrovačku kuću radi tajnog pretresa. Zadatak im je bio da utvrde zašto nije radio problematični sistem prislušivanja „Mostar“. Tada je sistem demontiran, i izvršen je detaljan pregled kuće. Međutim, nije pronađeno ništa interesantno.⁴⁵ Takođe, metodom tajne kontrole telefonskih razgovora, kao i preko operativnih veza i operativaca na terenu, praćeni su komentari koji su se odnosili na sahranu. To je bio slučaj i 22. avgusta u kući šibenskog doktora Jovana Raškovića u Primoštenu. Nad njim je od ranije SDB RSUP Hrvatske sprovodila „operativnu obradu po velikosrpskom nacionalizmu i liberali-

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ HDA, 1561, Centar Split, 25. 8. 1983, Informacija broj 396.

zmu“. Tih dana je u Raškovićevoj kući boravio i književnik Dobrica Ćosić. Svracao je povremeno i jedan broj lica srpske nacionalnosti pod „prethodnom operativnom obradom“ SDB, među njima i episkop dalmatinski Nikolaj, takođe pod „operativnom obradom“. Registrovani su oštri komentari Ćosića na sahranu, a i njegov telefonski razgovor o tome sa „neidentifikovanim Žikom iz Beograda“ i pesnikom Matijom Bečkovićem, koji su mu preneli utiske sa Rankovićeve sahrane. Ove aktivnosti navele su Centar SDB u Splitu da istakne potrebu za praćenjem neprijateljske aktivnosti sa pozicija srpskog nacionalizma na tom području, i nametanje potrebe dogovora na višem nivou za trajno ozvučenje Raškovićeve vile.⁴⁶

U Sloveniji je pažnja službe bezbednosti bila usmerena na reakcije članova porodice Rankovićeve supruge Slavke koji su prisustvovali sahrani i smatrali da je ovaj čin na određeni način bio satisfakcija za sve što je cela porodica preživela od 1966. godine. Uz to je poređena brojnost sa sahranom Mike Marinka kojoj je prisustvovalo 4.000 osoba. Služba bezbednosti je naglasila i da se Rankovićevo ličnost u Sloveniji navodi kao simbol discipline i da je u poslednje tri godine u ovoj republici u velikoj meri izmenjen odnos prema njemu. Do tada je bio gotovo anoniman i nije ni sa kim kontaktirao, da bi se prilikom njegovih dolazaka u ovom periodu pojavio niz lica koja se sa njim viđaju. Takve osobe su uglavnom uvidele da on nema nekih suprotnih stavova i razgovori su im pretežno bili ograničeni na veteranska pitanja, dok se o aktuelnim nije razgovaralo. Čak je navođeno da je Ranković u šali spominjao da toliko dobro stoji kod Slovenaca da bi mogao biti njihov poslanik.⁴⁷ Kada je reč o Ibeovcima, u prvi plan su postavljeni stavovi onih ekstremnijih među koje je svrstavan Janez Jezeršek za koga je navedeno da je tvrdio da je Ranković iako egzekutor, bio i lice koje je uticalo da se popravi situacija na Golom otoku. Ibeovci su često smatrali da bi za Goli otok veću odgovornost trebali da imaju Josip Broz Tito i Edvard Kardelj.

Predstavnici službe bezbednosti uzeli su u obzir i da je sahrani prisustvovala većina stranih dopisnika akreditovanih u Beogradu i da je izazvala živu aktivnost u beogradskom diplomatskom koru. I u CK SKJ je isticano i da je strana štampa dosta pisala o sahrani i da je nastojala da njen tok smesti u opšti kontekst kritičkog i čak zlonamernog prikazivanja prilika u Jugoslaviji. Deo ambasadora poslao je svoje posmatračice na sahranu i smatralo se da su očekivali da će sahrana prerasti u manifestaciju protiv režima u duhu velikosrpskog nacionalizma. Takođe je primećeno i da su predstavnici istočnoevropskih zemalja ponašanje prisutnih na sahrani shvatili kao demonstraciju protiv srpskog rukovodstva i njegove politike prema Kosovu, a naročito protiv položaja Srbije u federaciji.⁴⁸ U takvim tumačenjima prednjačili su diplomatski predstavnici Čehoslovačke i DR Nemačke, dok je ukazivano da je većina diplomatskog kora iznenađena brojnošću i ovacijama i da smatraju da je „ovo najveći šamar i najveći udarac zvaničnoj politici, Savezu komunista posle događaja na Ko-

⁴⁶ Isto, 30. 8. 1983, Informacija broj 397.

⁴⁷ Izveštaje koji govore o Rankovićevim boravcima u Sloveniji i kontaktima sa porodicom njegove supruge u periodu 1980–1982. videti u: Igor Omerza, *Milan Kučan in Udba, Krmologija tajnega poručavanja in pojanljanja (1969–1990)*, (Ljubljana: Klub Native Speakerjev Slovenije i Zavod ARUMA, 2024), 85–222.

⁴⁸ С. Селинних, *Србија 1980–1986*, 48.

sovu“. Za razliku od toga, prvi sekretar ambasade SAD je u prvi plan postavljao dostojanstveno držanje građana i kritikovao izveštavanje u zapadnim medijima da je sahrana bila manifestacija srpskog nacionalizma, već je u njoj video odavanje pošte Titovom bliskom saradniku i saborcu.

U zaključku sastanka je navedeno da se ibeovci često tretiraju kao prestareli i neuticajni, ali da su se pokazali kao sposobni da se povodom raznih događaja veoma agresivno eksponiraju i da to čine i oni koji su duže bili pasivni. Rezimirano je da protekli događaji ukazuju da su pristalice birokratsko-etatiističkog koncepta kadre da u određenim okolnostima privuku veliki broj pobornika i to onih koji ranije nisu bili tako opredeljeni, čak i mlađih generacija. Problem je viđen u tome da im nije pridavano dovoljno pažnje zbog eskalacije nacionalizma i delovanja drugih grupacija, dok su posebno ibeovci bili međusobno povezani, „drže se“, znaju gde je ko i lako se mogu pretočiti u organizaciju. Zbog toga se smatralo da je neophodno da se identifikuju idejni nosioci birokratsko-etatiističkih tendencija u odnosu na „kafanske galamdžije“ i u skladu sa tim selektivno izdvoje i prate ideolozi i inicijatori. Kao smernica za dalji rad izneto je, da je uz svest o širenju okvira delovanja birokratsko-etatiističke grupe, nužno predviđanje pravaca njenog delovanja na osnovu studioznijeg prilaženja tematici i kvalitetnijeg vođenja obrada, a ne samo registrovanje događaja i komentara. Istaknut je, kao opomena, primer Kosova gde je započeto sa pojedinačnim pamfletima i lecima, a završilo se sa 600–700 pretežno mladih ljudi u zatvoru, da bi se na kraju ispostavilo da su svi pričali o toj ilegali, a samo Služba o njoj nije znala. Naglašena je potreba manjeg broja, ali dobro odabranih obrada vodećih ličnosti. To je opravdavano okolnošću da birokratsko-dogmatska grupacija nije više u dubokoj ilegalnosti, ali se ne prepoznaju njeni idejni stratezi. Zbog toga se smatralo da trenutne ocene izgledaju uverljivije nego njihove osnove koje su zasnovane na nekoliko komentara, a nužni su zaključci šta pripremaju i šta se može od njih dalje očekivati.⁴⁹

Reakcije partijske organizacije

Analize službe bezbednosti pratila je zatim rasprava u partijskim organima, ali se ona odvijala sporijim tempom i poprimila značajno drugačiji karakter. Postavilo se pitanje odgovornosti za masovno prisustvo građana i političke poruke na sahrani, ali i iskazano poštovanje prema pokojniku.⁵⁰ Iako je ovo pitanje sagledavano kao politička demonstracija protiv vlasti, postojala su u partijskom rukovodstvu značajna razilaženja oko pitanja političke odgovornosti i uzroka nezadovoljstva.

Detaljnju rekonstrukciju iznetih stavova izvršio je u svojim radovima Slobodan Selinić i ukazao da se o sahrani Aleksandra Rankovića raspravljalo gotovo tri meseca i to na više od deset sednica saveznih, republičkih i gradskih organa SKJ. Ovu raspravu Selinić vidi kao još jedan od pokazatelja podeljenosti jugoslovenske političke elite koji je poslužio za pokušaj da se događaji na sahrani iskoriste za optužbe Srbije i Saveza komunista Srbije za nacionalizam. Uz to je rasprava dodatno

⁴⁹ HDA, 1561, „Birokratsko-etatiistička delatnost. Materijal sa sastanka održanog u SSUP 2. septembra 1983“.

⁵⁰ С. Селинић, *Србија 1980–1986*, 49.

zaoštrila odnose između Dragoslava Markovića kao predsednika Predsedništva CK SKJ, i Ivana Stambolića, predsednika Gradskog komiteta SKS Beograda.⁵¹

Naime, prvo je Predsedništvo CK SKS raspravljalo 25. avgusta 1983. o dešavanjima na sahrani, a zatim i Predsedništvo CK SKJ 6. septembra kada je odbacilo infomaciju koju mu je tim povodom poslalo Predsedništvo SFRJ. Potom je partijsko rukovodstvo Srbije usvojilo posebnu informaciju 8. septembra 1983. godine. Na osnovu nje je Predsedništvo CK SKJ 4. oktobra donelo svoju Informaciju povodom smrti i sahrane Aleksandra Rankovića kojoj je posle diskusije na kraju dodat poslednji pasus koji je postao sporan. U njemu su pozivani partijska organizacija i rukovodstvo grada Beograda da povodom sahrane izvuku „posebne pouke i upozorenja“, a Informacija je upućena celokupnom partijskom članstvu u zemlji.

Međutim, u Srbiji ona nije prosleđena svim lokalnim organizacijama, već je tim povodom na sednici Predsedništva CK SKJ 14. oktobra intervenisao Dušan Čkrebić, kada je doneta odluka da se sporni pasus izbríše za članstvo u Beogradu. Gradski partijski komitet Beograda nije bio zadovoljan tim rešenjem i uz podršku CK SKS njegovi predstavnici izneli su svoje stavove na sednici Predsedništva CK SKJ koje je zatim rešilo da sve republičke i pokrajinske komitete obavesti o brisanju poslednjeg pasusa iz Informacije.

Okolnost da je svojom odlučnom reakcijom uspeo da promeni način na koji je predstavljena Informacija, Ivan Stambolić je video kao lični politički uspeh, dok mu je sa druge strane zamerano da je zauzeo isuviše odbrambeni stav. Naknadno je ovaj događaj Stambolić opisivao kao vrstu svog velikog trijumfa ističući da je na sastancima Gradskog komiteta govorilo preko sedamdeset ljudi ovim povodom i da: „Od osnivanja SKJ nikad niže rukovodstvo višem nije takve stvari saopštilo“. Tim povodom je zaključio: „Pobedili smo“.⁵²

Moguće je da je najumereniju sliku, sa najviše uvažavanja različitih okolnosti, inicijalno, 31. avgusta, donelo Predsedništvo SFRJ, odnosno Služba Predsedništva SFRJ za pitanja zaštite ustavnog poretka. Tekst naslovljen „Zapažanja i ocene o nekim aktuelnim pojavama koje su od uticaja na političko-bezbednosno stanje u zemlji“ sastojao se od tri celine od kojih je prva bila posvećena pitanju sahrane Aleksandra Rankovića tako da je ona posmatrana u sklopu ostalih pojava u zemlji. Istaknuto je da je izražavanje pijeteta na sahrani preraslo u političku manifestaciju koja je tumačena kao izraz masovnog protesta ekonomskim i političkim stanjem u zemlji, ali da nije reč o neprijateljskom istupanju, već o vidu iskazivanja zabrinutosti. Posebno je naglašena okolnost da je, osim penzionisanih oficira i generala JNA, sahrani prisustvovao veliki broj mladih ljudi za koje se smatralo da nemaju dovoljno informacija o stavovima koje je Ranković zastupao i razlozima njegovog isključenja iz SKJ.⁵³

I u Informaciji CK SK Srbije je navođeno da je na sahrani preovlađivao stariji svet, posebno žene starijih godina, ali da je bilo dosta i omladine. Naglašeni su sledeći zaključci: da je bilo ispravno što nisu negirane ni zasluge ni greške Aleksandra Rankovića i što je sahranjen sa uobičajenim počastima, da je ta okolnost je

⁵¹ Исто, 64.

⁵² Д. Чкребић, *Живот. Политика. Коментари*, 250.

⁵³ АЈ, фонд 803, Председništvo SFRJ, ф. 1790, Седнице Савета за заштиту уставног поретка 1983.

pozitivno prihvaćena i od građana i od Saveza komunista; da su oproštajni govori principijelno tretirali i njegov doprinos i njegove greške, a da je porodica u organizaciji bila izuzetno kooperativna i nije doprinela ekscesima. Osim toga, istakli su da su iznenađenje predstavljali aplauzi i skandiranje tokom sahrane što nije uobičajena praksa, već je bilo akt političke demonstracije u kojoj su prednjačile dve grupe na sahrani, a da su organi bezbednosti odgovarajuće reagovali i sprečili veću gužvu i incidente. Tim povodom je zaključeno i da birokratsko-dogmatske i nacionalističke snage ne prezaju od javnog ispoljavanja stavova, ali da je potrebno analizirati i raspoloženje širih slojeva stanovništva. Razloge za brojnost prisutnih na sahrani, CK SKS video je u okolnosti da je u Beogradu naseljen veliki broj penzionisanih boraca i vojnih starešina, kao i onih sa dogmatsko-birokratskim i nacionalističkim pogledima i raspoloženjima. Takođe je uzet u obzir uticaj demonstracija na Kosovu 1981. godine za koje je javnost uglavnom smatrala da se ne bi dogodile da je Ranković ostao na vlasti, ali i opšte stanje u društvu, radoznalost i objavljivanje mesta i vremena sahrane.⁵⁴

Takođe je i Informacija CK SKJ naglašavala težnju da se prilikom izveštavanja i organizovanja sahrane ne prećutkuju ni zasluge ni razilaženje Rankovića sa SKJ. Reakcija koja je odudarala od iskazivanja uobičajenog pijeteta prema pokojniku tumačena je kao neslaganje sa ocenama SKJ o političkoj ulozi Rankovića i vrsta zahteva za njegovom rehabilitacijom, povratkom politike „čvrste ruke“ i „birokratsko-centralističkog i nacionalističkog koncepta razvoja društva“. CK SKJ je insistirao na potrebi da se omladini više objašnjava Rankovićeve uloga i delovanje posebno u vreme Brionskog plenuma. Sa druge strane, smatrali su da je sahrana iskorišćena kao prilika za javno eksponiranje onih koji podržavaju velikosrpski nacionalizam i birokratsko-etatičku orijentaciju, ali i da generalno „opozicione snage“ ističu sahranu kao „veliki događaj“. Ukazano je i na opasnost od delovanja drugih grupacija „i pokušaja da se podrije stabilnost našeg društva i da se nameću ideologija i parole liberalizma, nacionalizma, tehnokratizma i dogmatizma“.⁵⁵

Na raspravi koju je ovim povodom vodilo Predsedništvo GK SKS 17. oktobra, osim protivljenja da informacija o sahrani u različitom kontekstu kruži partijskim komitetima, izraženo je nezadovoljstvo što su događaji na sahrani po masovnosti i iznenađenju postavljeni u istu ravan sa demonstracijama na Kosovu 1981. godine. Ustalo se i protiv generalizacija da se 100.000 ljudi koji su joj prisustvovali automatski proglašava pristalicama velikosrpskog nacionalizma, već je insistirano da su svojim prisustvom izražavali nezadovoljstvo političkim i ekonomskim prilikama u zemlji. Osim toga, zamerano da je od sahrane prošlo dva meseca, da se o njoj više u javnosti i ne razgovara, a da se informacijama partijskog rukovodstva na neki način Ranković ponovo sahranjuje i ovo pitanje ponovo aktuelizuje i time daje povoda onima koji bi želeli da ovaj događaj izazove snažnije političke poremećaje. Ovaj stav izneo je, između ostalih i Bogdan Bogdanović, koji je prisustvovao sastanku kao predsednik gradske skupštine.⁵⁶

⁵⁴ AJ, 507, Sednice Predsedništva CK SKJ, f. 398.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ IAB, GK SKS, Neautorizovane magnetofonske beleške zatvorenog dela 36. sednice Predsedništva Gradskog komiteta SKS u Beogradu, 17. oktobra 1983.

Ivan Stambolić je u izlaganjima na sednicama Predsedništva CK SKS isticao pre svega u prvi plan ekonomsku situaciju za koju je navodio da je „teška, složena i dalje se pogoršava“ i utiče na lični i društveni standard. Ukazivao je i da na zabrinutost i nezadovoljstvo građana utiču nestašice, uvođenje bonova i problemi u zapošljavanju i pad ličnih primanja. Isticao je da pitanje sahrane nije više aktuelno, da nije bilo potrebe za Informacijom CK SKJ, osim možda iz drugih razloga, posebno što je GK sa njom pretrpeo političku štetu. Insistirao je da to što se zbilo na sahrani „jeste reakcija, pre svega na opšte društveno, političko i ekonomsko stanje u čitavoj jugoslovenskoj zajednici, za koje rukovodstvo grada može snositi samo deo odgovornosti“. Zato je smatrao da odgovornost treba i da se konkretizuje i rasporedi.

U stavovima koje je iznosio Ivan Stambolić dominiralo je insistiranje da pozivanje rukovodstva u Beogradu da izvuče posebne pouke nije samo formalne prirode, već i pitanje odgovornosti i vrsta pojednostavljanja, sužavanja i izbegavanja da se sagleda celina događaja. Smatrao je da se ona tiče političkog i partijskog rada SKJ i da se s obzirom na to ne očekuju obaveštenja već dublja objašnjenja uzroka događaja. Stambolić je pred republičkom partijskom organizacijom kritikovao težnju da se informacijom sahrana stavi u istu ravan kao kontrarevolucionarni događaji na Kosovu, ali i ukazivao da je nezadovoljstvo mogla podstaći i okolnost da Mahmut Bakali nije eksplicitno kažnjen zbog demonstracija, da je traženo da se iz Saveza komunista isključe oni koji se iseljavaju sa Kosova, kao i da se njihovo iseljavanje tumači ekonomskim uzrocima, a ne nacionalističkim pritiscima.

Pored naglašavanja spremnosti na istupanje birokratsko-centralističkih i srpsko-nacionalističkih snaga, Stambolić je ukazivao da su i ostale društvene snage koje se tretiraju kao neprijateljske (građansko-liberalističke i druge nacionalističke i irendentističke, separatističke, anarho i ultra leve, informbirovske, antikomunističke) spremne da slično postupaju. Međutim, smatrao je da pouke sahrane nisu ukazivanje na to kako je moguće da se okupi tako mnogo različitih neprijatelja društva, nego u saznanju da je veliki broj građana nezadovoljan. To nezadovoljstvo sagledavao je u dva aspekta u kojima je Ranković bio viđen kao vrsta simbola. Jedan je da je u pitanju čovek koji je „druge pozivao na odgovornost, a koji je sam, uglavnom korektno, podneo svoju odgovornost za sopstvene greške, svoje koncepcije i politiku“, a drugi je „žal ljudi za onim vremenima u kojima razbijanje Srbije i Jugoslavije kao i svaka druga delatnost usmerena na rušenje ustavnog poretka nisu bivali čak ni u nijansama različito ocenjivani u republikama i pokrajinama“. Jedan od ključnih stavova bio je da bi sahrana Rankovića, pre ekonomske krize i događaja na Kosovu, protekla neuporedivo mirnije i sa mnogo manjim brojem građana. Ali i da „beogradski komunisti nisu ni više ni manje odgovorni od drugih u zemlji“.⁵⁷

Utisci istaknutih pojedinaca

Utisci koje su ostavili događaji na sahrani dugo su se zadržali u stavovima istaknutih pojedinaca tog vremena. Dobrica Ćosić je u septembru 1983. godine zabeležio, da po povratku sa odmora u Beograd, samo sluša o Rankovićevoj sahrani.

⁵⁷ IAB, GK SKS, Diskusija Ivana Stambolića, predsednika Gradskog komiteta SKS sa 48. sednice Predsedništva CK SKS 19. oktobra 1983.

Ćosić je pri tome Rankovića video kao tragičnog heroja srpskog boljševizma i najznačajnijeg srpskog komunistu Titove epohe koji je istinski bio odan komunističkoj partiji i Titu.⁵⁸ Isticao je njegovu spremnost na lično žrtvovanje, pravdoljubivost i časnost, ali nije prenebregao ni odgovornost za posleratnu represiju i osnivanje logora za ibeovce. Smatrao je da su događaji tokom njegove sahrane pokazali „opšte opoziciono i antitovsko raspoloženje srpskog naroda“ i poredio pompeznost Titove sahrane sa Rankovićevom i za ovu poslednju tvrdio da je „prva masovna demonstracija Srba zbog potčinjenosti u Titovoj Jugoslaviji“. Pri tome je zaključivao da su obe bile političke, a da se ljudi „sahranjuju onako kako su živeli“.⁵⁹

Jedan od prisutnih na sahrani, psiholog Dragan Krstić, video je ovaj događaj kao „najmasovniji protest protiv režima“ posle studentskih nemira 1968. za koje je smatrao da su upravo bili mogući zbog smene Rankovića. Razliku je nalazio u tome što je ovoga puta okupljeni svet bio raznorodan i sa protivurečnim motivima, ali sa istom željom da iskaže protest protiv postojećih vlasti i pokaže da ih nije mali broj. Kao vrstu paradoksa video je da upravo „ličnost koja je najneposrednije bila odgovorna za masovno uništavanje Srba, i onog što je najlepše u srpskom narodu, čak i u njegovom nasleđu, istorijskom i kulturnom, trebalo je da bude zamišljena kao zaštitnik tih uništenih vrednosti“.⁶⁰

Tokom rasprava postavilo se pitanje postupanja u sličnim slučajevima i tom prilikom je posebno razmatrano šta se može dogoditi u slučaju smrti i sahrane Koče Popovića. Pojedini istaknuti rukovodioci, poput Mitje Ribičića, otvoreno su priznavali da ih ništa neće sprečiti da u tom slučaju prisustvuju sahrani. Procenjavano je da će se na njoj okupiti oko 300.000 ljudi.⁶¹

Sam Koča Popović je krajem avgusta u svom dnevniku samo kratko zabeležio informaciju o Rankovićevoj smrti, da bi 13. septembra preneo širi utisak: „Ogroman skup prilikom Rankovićevog pogreba je manifestacija protiv njega. Kao i protiv svega današnjeg. Ali bez pameti“. Posle mesec dana, 14. oktobra, ponovo se osvrnuo na ovaj događaj: „Paradoks: Sadašnji efektivno najbliži Rankoviću, a ograđuju se“. Možda je najsnažniji utisak izneo 22. oktobra kada je sa čuđenjem preneo da se šire glasine da je i on sam prisustvovao pogrebu: „Ne mali broj smatra to mogućim! Zaboga!“⁶²

Različite vrste očekivanja zaista su bile prisutne, ali ih je u tom periodu bilo teško definisati i preciznije iskristalisati. Ovaj „prvorazredan politički događaj“ je često svako sagledavao onako kako je želeo da ga vidi ili mu naknadno učitavao određeni sadržaj. Možda je to bilo moguće učiniti tek po zbivanjima koja su sledila. Dušan Mitević je u jednom intervjuu 1993. godine isticao da je sahranu Rankovića doživeo kao pokazatelj da je „narod spreman na samostalnu političku akciju, van institucija i organizovanih političkih snaga“.⁶³

⁵⁸ Добрница Ђосић, *Лична историја једног доба. Време распада 1981–1991* (Београд: Службени гласник, 2009), 66.

⁵⁹ *Исто*, 71.

⁶⁰ Драган Крстић, *Психолошке белешке. Покушаји психолошке хронике*, VI, 1982–1988 (Нови Сад: Балканија, 2024), 165–166.

⁶¹ AJ, 507-398, 48. седница Председништва СК СКЈ, 14.10.1983. Д. Чкречић, *Људи и догађаји*, 171.

⁶² IAB, Legat Koče Popovića i Lepe Perović, f. 21.

⁶³ „Glogov kolac za „Noć vampira““, *Borba*, 10 mart 1993, 13.

Zaključak

Od 1966. i uklanjanja iz vrha vlasti, Aleksandar Ranković više nije bio gospodar sopstvenog imena kao političkog simbola. Dodatnu prekretnicu predstavlja datum njegove smrti, kada je u očima mnogih, čak i dojučerašnjih protivnika, od Jugoslovena postao Srbin. U srpskoj javnosti Ranković je tada percipiran kao oličje svega onoga što aktuelni političari nisu bili: skroman, pošten, disciplinovan, dosledan, čvrstog ličnog morala. Prilikom njegove sahrane, 22. avgusta 1983. godine, došlo je do izliva prvog masovnog nezadovoljstva u Srbiji posle studentskih demonstracija 1968. godine. Masa je želela da podrži politiku „čvrste ruke“, za koju su vezivana vremena unutrašnje stabilnosti, ekonomskog napretka i odsustva problema na Kosovu. Ekonomsko i političko nezadovoljstvo koje je bilo teško na drugačiji način ispoljiti, našlo je izraz u masovnom okupljanju i neuobičajenoj i u određenoj meri protestnoj demonstraciji koja je odudarala od uobičajenog pijeteta prema pokojniku.

Analize službe bezbednosti upućuju da je Ranković na sličan način doživljavao na celom jugoslovenskom prostoru, ali da je ta ista služba u tom periodu pokazala neumešnost u sagledavanju događaja van postojećih okvira i normi. Dok je krivice tražila u postojećim grupama koje su tretirane kao neprijateljske i planirala njihov pažljiviji nadzor, partijske vlasti su ga koristile u međusobnim raspravama i odmeravanju snaga, a pojedinci tumačili iz ugla sopstvenog opredeljenja i u skladu sa njim. Događaj je izazvao i ogromnu pažnju i stranih diplomata koji su ga komentarisali kao trenutak kada je narod „udario šamar“ rukovodstvu.

Predsedništvo Saveza komunista Srbije je zaključilo da „nema sumnje da smo se suočili s jednom neuobičajenom političkom demonstracijom čije indikacije i implikacije treba izučiti i uzeti za ozbiljno“.⁶⁴ Rankovićeve sahrane je u tom smislu označila vrstu prelomnog događaja zbog ispoljenog nezadovoljstva, načina njegovog ispoljavanja i iskazane želje za promenama, ali i nesnalaženja službe bezbednosti i političkih rasprava u kojima je beogradsko partijsko rukovodstvo insistiralo na prihvatanju svojih stavova, čime je ovaj događaj nagovestio politički uspon Ivana Stambolića i zajedno sa njim Slobodana Miloševića.

⁶⁴ AJ, 507, „Informacija u vezi sa smrću i sahranom Aleksandra Rankovića“ (Strogo poverljivo), Materijali sa 45. i 46. (proširene) sednice Predsedništva CK SKJ, održane 15, 20. i 21. septembra 1983.

Reference

- Barić, Nikica. „Dubrovački dani Aleksandra Rankovića, 1970–1983”. *Tokovi istorije*, 2 (2021), 175–197. <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.2.bar.175-197>
- Cvetković, Srđan. „Neoibeovci. Obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića“. *Istorija 20. veka*, 2, (2012), 147–164. <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2012.2.cve.147-164>
- Čkrebić, Dušan. *Život. Politika. Komentari*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- Čkrebić, Dušan. *Ljudi i događaji*. Beograd: Službeni glasnik, 2013.
- Ćosić, Dobrica. *Lična istorija jednog doba. Vreme raspada 1981–1991*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Dimitrijević, Bojan. *Ranković – Drugi čovek*. Beograd: Vukotić media, 2020.
- Kovač Svetko, Bojan Dimitrijević, i Irena Popović. *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*. Beograd: Medija centar Odbrana, 2014.
- Krstić, Dragan. *Psihološke beleške. Pokušaji psihološke bronike*, VI, 1982–1988. Novi Sad: Balkanija, 2024.
- Nikčević, Tamara. *Goli otoci Jova Kapičića*. Beograd: V.B.Z., 2010.
- Omerza, Igor. *Milan Kučan in Udba, Krmologija tajnega poročavanja in pojavljanja (1969–1990)*. Ljubljana: Klub Native Speakerjev Slovenije i Zavod ARUMA, 2024.
- Ranković, Slavka. *Život uz Leku – sećanja*. Beograd: Akter, 1998.
- Ranković Aleksandar, Slavka Ranković. *Srbija je bila meta*. Beograd: Vukotić media, 2025.
- Selinić, Slobodan. *Srbija 1980–1986. Politička istorija od Tita do Miloševića*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2021.
- Selinić, Slobodan. „Srbija i politički odnosi u Jugoslaviji u vreme sahrane Aleksandra Rankovića 1983. Tačke sukoba“. *Istorija 20. veka*, 2, (2021), 415–434. <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2021.2.sel.415-434>

Ljubinka Škodrić, PhD

Senior Research Associate, Institute for Contemporary History, Belgrade, Republic of Serbia
Email: ljubinka.skodric@isi.ac.rs; ORCID: 0000-0003-1015-0785

Bojan Dimitrijević, PhD

Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History, Belgrade, Republic of Serbia
Email: bojands1@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1919-2279

“Leka – The Hero!” Reactions to the Funeral of Aleksandar Ranković 1983

Summary: Based on archival sources, memoirs, press reports, and relevant literature, this article analyzes the surveillance conducted by the State Security Service of the deposed Yugoslav vice president and Tito’s close associate, Aleksandar Ranković, after the Brioni Plenum in 1966, and examines the significance of the mass gathering at his funeral in August 1983. The impact of this event can be observed through intelligence and security measures, the monitoring of specific groups – particularly those supporting and promoting views associated with Ranković – as well as its effects on relations within party leadership and structures, and its interpretation by leading political actors. Within the Serbian public, Ranković was seen as everything contemporary politicians were not: modest, honest, disciplined, consistent, and possessing good personal morals. His death marked a symbolic turning point, when he came to be viewed primarily as a Serbian rather than a Yugoslav figure. Ranković’s funeral on 22 August 1983 represented the first mass expression of public discontent in Serbia since the 1968 student demonstrations. The gathering reflected support for a “firm hand” policy associated with internal stability, economic progress, and the absence of unresolved issues in Kosovo. Economic and political dissatisfaction, otherwise difficult to articulate, found expression in this mass and, to some extent, unusual protest demonstration. The funeral attracted considerable attention from both the domestic public and foreign diplomats, some of whom interpreted it as a symbolic “slap” to the political leadership. State Security Service analyses indicate that this perception was widespread throughout Yugoslavia, while also revealing the service’s limited capacity to interpret events outside established ideological frameworks. As security authorities sought responsibility among previously identified hostile groups, party leaders instrumentalized the event in internal debates and power struggles, while individuals interpreted it according to their own political positions. Nevertheless, Ranković’s funeral was widely regarded as a turning point, as it articulated political dissatisfaction, a perceived need for change, and provoked significant political debate.

Keywords: Aleksandar Ranković, State Security Service, Communist Party, Yugoslavia, Serbia, funeral